

שכל ורגש ומה שביניהם

הרב זאב שרון

הרבה כוחות פועלים בתוך האדם. ארבעת הכוחות, שאותם אולי אפשר לכנות אבות הכוחות, הם: השכל, הרגש, היושר והטוב. מיסודות אלו יוצאות לא מעט תולדות, כגון: השנאה, הקנאה, התאוה ועוד רבות אחרות.

על ארבעת כוחות הנפש הבסיסיים הללו כותב הרב קוק:

יסוד האושר הוא אהבת האמת בשכל, אהבת היושר בחיים, אהבת היופי ברגש, אהבת הטוב במעשה.

(אורות הקודש א, עב)

יוצא אפוא, שכל כוח מהכוחות הללו פועל על תחום מסוים של החיים. את האמת צריך לברר אך ורק עם השכל; את היופי צריך להעריך עם כוחות הרגש של האדם; עם היושר צריך לפעול בתוך חיי היום יום; את הטוב צריך לממש בחיי המעשה.

כאשר אדם בא לתקן את עולם המידות שלו, הוא צריך לדעת עם אלו כוחות לפעול, מתי, באיזו עוצמה ועל איזה תחום. הטעות הבסיסית ביותר, הנפוצה ביותר והמחבלת ביותר בקומתו הרוחנית של האדם, היא אהבת האמת ברגש. וכך כותב הראי"ה קוק בפתיחה לספר "מידות הראיה":

זיכוך המידות בדרך הדעת הוא קודם לזיכוכן בדרך הרגש, כי אם לא ידע מה טוב ומה רע, איכה ירגיש לקנות את הטוב בטבע של קניין ולהרחיק את הרע שבנטייה הטבעית אחר ההרגל.

אין ספק, שקומתו הרוחנית של האדם מתבררת ומשתכללת בצורתה השלמה על ידי שילוב הכוחות כולם בהרמוניה מלאה, כאשר כל כוח יודע את ערכו, את מקומו, את זמן פעולתו הנכון ואת העוצמה בו עליו להופיע. רק אז נוצר באדם מרקם שלם ואחדותי המפרה את הנפש ומחייה את הנשמה.

אמרנו שבתיקון המידות צריך להקדים את השכל לרגש, אבל בסדר הופעת החיים הדברים הם הפוכים:

יסוד האמונה השלמה שבלב נובע הוא מתוך מעמק סגולת הנפש שבישראל. **לעומתו מכון קרבן העומר של שעורים, מאכל בהמה, הנוטה רק לרגש הטבעי. אחריו ועל גביו בא יסוד העילוי השכלי והלימודי.** אמנם חולשת האדם גורמת, שבהיותו מוכשר למחקר שכלי יוחלש בו יסוד הנטייה האמונית, ובהיותו שלם באמונה הוא עלול למעט בהשכלה וחכמת לב. אבל תכלית דרך הישרה היא, שכל כוח לא ימעט את חברו, ולא יתמעט על ידו, כי אם יתגלה בכל מלא עזו, כאילו היה הוא השולט לבדו. כוח האמונה צריך שיהיה שלם כל כך, כאילו אין לו שום אפשריות של מחקר, ולעומת זה צריך שיהיה כוח החכמה כל כך מעולה ומזוהר, כמו לא היה כלל כוח של אמונה בנפש. אדם ובהמה – ערומים בדעת ומשימים עצמם כבהמה. **ולפיכך מחובר הוא פסח לעצרת על ידי ספירת העומר שבבית המקדש, שהיא מחברת את מנחת השעורים, מאכל בהמה, נטית הרגש הטבעית, אל החטים, מאכל אדם, העילוי השכלי הרוחני, "עץ הדעת חטה היה".** ושני הכוחות היסודיים הללו מגלים את כל מלא ערכם ופעולתם, במעמקי הנפש ומרחבי החיים, בהופיעם כל אחד בצורתו העצמית השלמה, באין שום דבר מעיק עליו כלל, ובהתכנסם והתקשרם יחד למערכה אחדותית עליונה.

(אורות, אורות ישראל, סגולת ישראל א)

האדם פוגש בתחילת חייו, קודם כל, את עולמו הרגשי. הילד הקטן בוכה כאשר הוא רעב, כיוון שכוחות החיים ויצר הקיום שלו עוברים רק דרך הרגש. בנקודה זו של חייו לא באים לידי ביטוי הכוחות האחרים שלו. ההכרה, שלקחת דבר של משהו אחר ללא רשות הוא דבר שאינו נכון וסותר את המוסר האישי ואת המוסר האלוקי, לא חדרה עדיין לתודעתו. העובדה, שלא רק שאסור לקחת בפועל, אלא אסור גם לחמוד בלב דבר שאינו שלו, עדיין רחוקה ממנו עד מאוד. החכמה האלוקית בנתה את נפש האדם בצורה כזו, שכוחות המוסר מופיעים בו רק בשלב יותר מאוחר בחייו. לאחר תהליך של הכרה, למידה והפנמה, יכול האדם להתגבר על עולמו הרגשי הבסיסי, מה שקרוי "הטבע הבהמי" שלו, ולהשליט עליו את עולם השכל.

המחלוקת הגדולה בראשית תנועת החסידות, שהתמקדה גם ביחס בין התפילה - לה נתנה החסידות ערך חדש-ישן - ובין היחס ללימוד תורה - אותה העמידה תנועת ההתנגדות בראש סולם הערכים היהודי - היא למעשה המחלוקת על מקומו של עולם השכל לעומת עולם הרגש.

מצד אחד -

(רבי) יוחנן אמר: ולואי שיתפלל אדם כל היום (ברכות כא.),
ורחמנא ליבא בעי (סנהדרין קו:),

ומצד שני אמר החכם באדם:

מסיר אזנו משמוע תורה גם תפלתו תועבה (משלי כח, ט).

החסידות יצאה גם היא מתוך התביעה של ההזרמה הנפשית אשר נרדמה. אחרי הניסיון הבלתי מוצלח של משיח השקר האחרון שבתני צבי, שהוריד את ההזרמה הפסיכית למדרגת שיגעון ושכרון רשע, ונסתיימה אחר כך בכל נכריותה במשיח השקר החצי רשמי פרנק וסיעתו, אחרי כל אלה, היה החשש גדול פן תמאס האומה לגמרי בכל שריד שנשאר בידה מכוח הגנוז של ההזרמות הנפשיות החיות, ותשוב רק לשינון האותיות ושמירת המעשים, המצות והמנהגים בגו כפוף ולב רצוף, וסוף סוף לא תוכל להתקיים מחוסר רעננות ורוממות הנפש. הדבר הזה הורגש מצד האישיות הגדולה של אבות החסידות, שההזרמה הנפשית האלוקית הייתה חיה בקרבה. אבל צורתה הייתה בלתי לימודית כל צרכה, ולא יכלה אפוא להתבסס יפה על ידי חנוך מודרג מסומן בסימנים תוריים קצובים, המגדירים אותו ועושים מעקה לאור המתרחב שלא ייפול החוצה ולא תרבה המכשלה.

(מאמרי הראיה א, עמוד 6)

התנגדותו של הגאון מווילנא לתנועת החסידות הייתה גם בגלל החשש הגדול, שהגדלת עולם הרגש הפנימי והאדרתו יביאו לרמיסת גבולות ההלכה, (דבר שגם אכן קרה לא פעם). אחד מההסברים לחטא נדב ואביהוא הוא, שמרוב התעלותם וחפצם לעבוד את הקב"ה בקדושה ובטהרה, עשו שני בני אהרן הצדיקים פעולות שהן בניגוד להלכה, מתוך התפרצות של זרימה נפשית אדירה שהביאה לפרץ רגשות עצום, ועל כן מתו. הדבר משול לטייס שמרוב להיטותו לבצע תרגילים אקרובטיים, שוכח לבצע את נוהלי הטיסה ההכרחיים להטסה נכונה, והוא מתרסק. יוצא אפוא, שהשכל המברר את האמת צריך להיות הכוח המוביל באדם. הוא זה שצריך לנתב את הרגש, והוא זה שנותן את כיוון ההתקדמות הנכון. וכן כותב הרב קוק:

בחינוך האדם היחיד, וכן בחינוך האדם הכללי, האומה והאנושיות, צריכים לשום לב לאחדות הרוחניות, **דהיינו שהשכל יהיה משפיע ישר על הרגש**, והרגש על הדמיון, והדמיון על הפעולות.

(אורות הקודש א, עא)

אמנם, השכל קודם במרכזיותו, אבל האדם השלם הוא בהחלט לא רק שכל. התמכרות לעולם השכל ולעולם הסברות, שהן ישרות לכאורה, גורמת לא אחת שעולם הרגש נעשה גס, דבר הגורם לחוסר איזון בין כוחות הנפש. אדם שהוא רק שכלי ועולם הרגש שלו פגום, לא יכול לחיות חיים נורמאליים ומועילים. אדם לא יכול, למשל, לצמצם את האהבה להוריו לפן שבו הוא מבין בשכלו שזה כדאי לו - שהם יורישו לו את ממונם, שהם מגדלים אותו, ושהם דואגים לו - דברים שהם נכונים מצד עצמם, כי הרי יש הורים שיכולים לעשות זאת יותר טוב. חייב להיות כאן קשר שהוא מעבר לתובנה השכלית, והוא קשור לתוכן הפנימי של החיים, שמתגלה דרך עולם הרגש. הכרה, שבלעדיה אדם נשאר קר ומנוכר לעצמו ולעולם הסובב אותו.

אי אפשר לאדם לחיות לא בשכל לבדו, ולא ברגש לבדו, תמיד צריך שיהיה ממוזג את השכל עם הרגש בחוברת. כשירצה להתפרץ למעלה ממדרגתו, יאבד את הכישרון של הרגש, ויהיה מלא פגמים וחסרונות, אף על פי שיהיה בעל שכל גדול. ואין צריך לומר שאם ישתקע ברגש לבדו ייפול בתהומות של סכלות, המביאים לידי כל חולשה וכל חטאת. רק תכונת המשקל השווה, המאזן את השכל עם הרגש, תביאהו לידי הצלה גמורה.

(אורות הקודש א, הגיון הקודש עד)

העובדה, שאדם לא יכול לחיות ללא ראש, ושאדם לא יכול לחיות ללא לב, אינה הופכת את הראש והלב לשווים בערכם, כי כאשר אדם חי חיים בריאים וישרים, וכוחות הנפש פועלים בו באיזון נכון ובריא, הוא מברר את האמת על ידי השכל. רק אחר כך הוא דוחף את האמת המתגלה לו על ידי ההבנות שהשכל יוצר, בעזרת כוחות הרגש.

עולמו הרוחני של האדם מורכב מתורה - שהלימוד בה נעשה בעיקר על ידי כוחותיו השכליים, ומתפילה - שהיא נותנת ביטוי בעיקר לעולם הרגש של האדם.

התפלה, וחלק גדול ממעשה המוסר והתורה, בנויים הם על יסוד תקנת הרגש של האדם. והם צריכים לשמור גבולם. כשבאים אל הרגש בעניינים ותוכנים שכליים אין מצליחים. אמנם עצמותה של התביעה, שיהיה הרגש גם כן מושכל, יש לה מקום, מפני שבאמת איננו גם חטיבה בפני עצמה, אלא אחד מצדדי השכל, שהוא מתגלה במדרגתו התחתונה.

(אורות הקודש א, עח)

כאשר השכל והרגש אינם פועלים בהרמוניה מלאה, כאשר אינם מופיעים בסדר הנכון, כל אחד לפי ערכו ותפקידו, נגרעת מהאדם היכולת לחיות חיים שלמים, כמו שכבר נאמר.

הצער הרוחני הוא בא מהעדר ההתאמה של ההרגשות להשכל. והנשמה דואגת תמיד להשלים עצמה בהארה גדולה, עד שדרכי ההרגשה, ונטיות הטבע הרוחני והגופני שלה, יתאימו להארה העליונה השכלית, ולמה שלמעלה מזה, דהיינו הופעת הקודש, של חזיוני קודש, שהם באים ממעלה העליונה שעל גבי השכל האנושי, אחרי שמשתלם ומזדכך, אורח חיים למעלה למשכיל.

(אורות הקודש א, ע)

הדור שלנו חפץ בחיים שלמים, לתת ביטוי לתעצומות הנפש הזורמים בו. לעתים קורה, שההרגל והחיים הדתיים חשוקי המסגרת המופיעים בתוך החברה הדתית ובמערכות החינוך, מגמדים את הנשמה ומנמיכים את הרוח. הנער המתבגר חש שחיי חסרים את ההתפעמות שלה הוא מצפה. וכן כותב החזון איש:

ר"ב ההרגל מכהה את רגש התפעלות הנפש הראוי מכל חי באשר הוא חי.

(ספר אמונה ובטחון לחזו"א, פרק א)

אחד ההיבטים של האיזון הנכון שבין השכל לרגש, מופיע כיום באחת התופעות המעניינות של העשור האחרון. אנו מוצאים לא מעט צעירים מקרב הנוער הדתי המחפשים את שביקשה נפשם מחוץ לכותלי בית המדרש. הסיבה לכך, לעניות דעתי, היא שבית המדרש מופיע לפנייהם בצורה ובדרך שאינן משיבעות את נפשם ואת הבערה הלא מבוקרת שבנשמתם. תופעה זו, שבשורשה עומד הרצון להתעלות לחירות בחיפוש אחר דבר הנמצא מעבר לשגרה ולמסגרת - טובה היא. אלה הם (שוב, לעניות דעתי הדלה), ניצנים של רוח גדולה וחדשה ההולכת ומופיעה בתהליך הגאולה ההולך ומתרחש כנגד עינינו. אבל התופעה עצמה, חובקת בתוכה גם סכנה לא קטנה מעצם ההתמכרות לעולם הרגש המופיע בצורה לא מבוקרת. ללא החיבור לבית המדרש, ללימוד תורה בעומק, במסירות, בהתמדה ובעקביות, יש חשש שהעוצמות המופיעות בדור הצעיר לא תמצינה את הפוטנציאל העצום הגלום כאן, והדבר יביא לידי השחתה של ההתעוררות הגדולה והצימאון הנורא לדבר ה', שהוא הבסיס של התהליך הזה. לכן צריכים כאן שמירה מרובה, טהרה גדולה ועבודה מידותית כבירה, כדי להוציא מהכוח אל הפועל את הפוטנציאל הנשמתי האדיר הקיים כאן ועכשיו.